

УДК 94(497.11)"1941/1944"
37.014.5:316.75(497.11)"1941/1944"
316.75(497.11)"1941/1944"

DOI <https://doi.org/10.31212/novi.covek.2023.24.sto.123-168>

Александар Стојановић*

НОВИ ЧОВЕК У ПЕРЦЕПЦИЈИ СРПСКИХ КОЛАБОРАЦИОНИСТА ТОКОМ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА *

Апстракт: Рад се на основу необјављене архивске грађе, колаборационистичке штампе и уредаба из времена Другог светског рата бави просветном политиком владе Милана Недића, као и њеним друштвено-политичким пројектом стварања „новог српског човека“. У раду су анализирани одлике националне и просветне политике Недићеве владе, као и практична решења којима је циљ био „стварање идеалног типа српског младића и девојке“.

Кључне речи: „Нови српски човек“, „Васпитање у националном дугу“, Недићева влада, политички пројекат, Министарство просвете

* Институт за новију историју Србије, Београд,
acas109@gmail.com

* Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години бр. 451-03-47/2023-01/200016 од 3. 2. 2023.

Увод

Први светски рат, од савременика и историографије исправно назван још и Великим ратом, био је покретач тектонских политичких и друштвених промена на југословенском простору. Посебно на тлу Краљевине Србије, где су ратна разарања, епидемија тифуса, као и потоња епидемија шпанског грипа, довели до дубоких поремећаја у организацији и спровођењу производње, породичним и родним улогама, као и статусу различитих друштвених група. Међуратна југословенска интеграција, уз снажан спољнополитички ослонац на Француску током првих петнаестак година, али и привредна зависност од извозних аранжмана са Немачком и Италијом која се јавила у другој половини тридесетих година, отварајући значајан простор за продор политичких идеја, цивилизацијских вредности, уметности и популарне културе са Запада.¹ Индустријализација земље и пад вредности пољопривредних производа на тржишту потакли су миграције становништва из села у градове, а посебно у престони Београд. Традиционална сеоска породична задруга, пољопривредно домаћинство у коме је под истим кровом најчешће живело по три и више генерација, увелико је била на издисају,

1 Predrag Marković, *Beograd i Evropa 1918–1941. Evropski uticaji na modernizaciju Beograda* (Beograd: Savremena administracija, 1992); Ranka Gašić, *Beograd u hodu ka Evropi: kulturni uticaji Britanije i Nemačke na beogradsku elitu 1918–1941* (Beograd: ISI, 2005).

односећи са собом и (значајан) део патријархалног светоназора и морала.² Преузимајући економске задатке својих очева, супруга и браће, који су током Великог рата годинама одсуствовали од куће, жене су доживљавале еманципацију и мењале, мање или више свесно, строго дефинисану родну улогу, везану за домаћинство, рађање и одгој деце.

Свест човека у међуратном добу, посебно средовечних и старијих генерација, била је тешко оптерећена ужасима Великог рата и страдањем какво до тада није доживљено.³ Конзервативнији слојеви становништва повремено су имали утисак да им се свет руши пред очима: утицај еманципације донео је знатно већу слободу женама и омладини, посебно у градским срединама; у одевању, опремању животног простора, образовању, забави и другим елементима свакодневног живота све су више били очигледни страни утицаји; млади су живот пастира или земљорадника радо мењали за преживљавање у дивљим, нехигијенским насељима великих градова,⁴ а на раније прилично ау-

2 Упркос нестајању задруге као економске и друштвене творевине, у идеологији и различитим политичким програмима њена улога остала је снажно изражена, како током међуратног периода, тако и током окупације Србије у Другом светском рату (Dubravka Stojanović, "Imagining the zadruga. Zadruga as a Political Inspiration to the Left and to the Right in Serbia, 1870-1945", *Revue des études slaves*, XCI-3 | 2020, 333-353).

3 О томе како су се ратне страхоте Балканских ратова и Првог светског рата урезале у свест учесника види нпр. Димитрије Љотић, *Сабрана дела*, књ. 11 (Нови Сад: Задруга, 2001), 9-18.

4 Злата Вуксановић-Мацура, „Јатаган-мала – настанак, развој и нестанак једног од најпознатијих београдских сиротињских на-

тархичну српску привреду снажно су утицали глобални економски и финансијски токови због пораста удела међународног капитала у југословенској привреди.

Југословенски међуратни парламентаризам показао се као неуспешно и трауматично искуство. Бављење политиком све више је било (нераскидиво) повезано са корупцијом и непринципијелношћу. Постојање дуготрајних политичких проблема, попут хрватског питања, иредентизма и ревизионизма суседних држава, неравномерне регионалне развијености и партикуларистичких политичких тежњи, окупирало је већи део политичког живота. Многи „обични“ грађани: сељаци, занатлије, ситни трговци или произвођачи, развили су осећај да се политика и држава не баве њима и решавањем њихових проблема. Велика депресија и економска криза која је захватила Југославију у првој половини тридесетих година утицале су додатно на још неправичније економско раслојавање становништва. Бројни ратни ветерани и инвалиди из балканских ратова и Првог светског рата нашли су се међу жртвама оваквог раслојавања и неадекватне бриге друштва и државних власти. Централни делови Београда и других највећих градова у земљи почели су да попримају изглед савремених европских метропола, док су, исто-

сеља“, *Годишњак града Београда*, бр. 57(2010), 151–173; Vladimir Abramović, „Život na gradskoj margini: zdravstveni, socijalni i prehrambeni aspekti življenja u Beogradu 1941–1944“, *Acta historiae medicinae, stotamtologiae, pharmaciae, medicinae veterinariae*, Vol.33, No. 1(2014), 162–173; Zlata Vuksanović-Macura, *Život na ivici: stanovanje sirotinje u Beogradu 1919–1941* (Beograd: Orionart, 2018).

времени, стотине хиљада становника пасивних и неразвијених крајева и даље живели у условима у којима су обитавали и њихови далеки преци, почетком модерног доба.⁵ Тензије на релацији село-град испољавале су се у политичкој и економској свакодневици, али и на једној дубљој, идеолошкој равни, у којој је град постао симбол туђинства, неморала, нечистоће и корупције,⁶ док је село идеализовано као извор националне врлине, чувар традиције и идентитета, експлоатисани део националног бића на рачун чијег мукотрпног рада уживају и домаћи шпекуланти, али и различите стране и интернационалне групације.

Снажан продор социјалистичких идеја на српском етничком простору у знатној мери коинцидирао је са успоном фашизма и нацизма, те дубоком политичком кризом у земљи. Иако су различите идеологије и политичке опције нудиле различита решења за излазак из кризе и визије будућег развоја, многи грађани, а међу њима посебно они конзервативнијих схватања, све више су се окретали могућности радикалног раскида са тренутним политичким и друштвеним ста-

5 О условима живота, менталитету и родној неравноправности у неразвијеним крајевима сликовито: Момчило Исић, „Исхрана и хигијена на селу у Србији између два светска рата“, *Виђења: часопис за рурални развој*, бр. 3 (1995), стр. 258–273; Момчило Исић, „Далеко од идиле: приватност на селу у кругу спорних промена“, *Приватни живот*, ур: М. Ристовић (Београд: Клио, 2011); Радмила Радић, *Народна веровања, религија и спиритизам у српском друштву 19. и у првој половини 20. века* (Београд: ИНИС, 2009).

6 Aleksandar Stojanović, „The City and urban culture in Serbian right-wing ideology“, *International conference Architecture & Ideology* (Belgrade: Faculty of Philosophy, 2012), 216–223.

њем, које би пратио коренит преображај система вредности. Иако су се визије овог процеса разликовале, већина конзервативних друштвених и политичких фактора видела је успон материјализма и индивидуализма, као и еманципацију и либерализацију као узроке тренутног стања, повезујући их најчешће са страним политичким и економским утицајем, слободним зидарством, продором интернационалистичких идеја и вредности и напуштањем традиционалних друштвених и родних образаца.⁷

Као што је већ истакнуто, југословенски друштвени и политички фактори имали су различита виђења решења проблема, а самим тим и иницијативе. Римокатоличка црква, чији је друштвени утицај на простору Хрватске и Словеније био веома снажан, решење је тражила у ширењу католичких моралних вредности и светоназора кроз низ лаичких друштвених и културних група које су биле организоване и руковођене под надзором црквених власти.⁸ И Српска

7 Песимистичка перцепција стварности и будућности човечанства, а посебно Западне цивилизације, била је једна од одлика духа времена међуратне епохе, посебно међу конзервативном десницом и у клерикалним круговима већих хришћанских вероисповести. Поједина књижевна и филозофска дела, попут „Пропасти Запада“ Освалда Шпенглера, имала су глобални утицај. Међу српским ауторима који су делили таква уверења били су будући руководиоци Министарства просвете у окупираној Србији (1941–1944) Велибор Јонић, Владимир Велмар Јанковић и Владимир Вујић, идеолози покрета Збор Димитрије Љотић и др Димитрије Најдановић, као и епископ жички Николај Велимировић.

8 Jure Krišto, *Hrvatski katolički pokret 1903–1945* (Zagreb: Glas Koncila: NIP, 2004), 123–232; Zlatko Matijević (ur), *Hrvatski*

православна црква имала је свој одговор, који се развио кроз делатност Богомољачког покрета, испрва као приватна иницијатива. Две највеће верске заједнице у Краљевини Југославији излазак из друштвене и моралне кризе виделе су у окретању хришћанским вредностима, репатријархализацији, сузбијању либералних тенденција и страних утицаја. Међу занимљивим приватним иницијативама свакако се налази и Просветно-етички покрет Миљенка Видовића,⁹ магната приватног и дописног образовања у краљевини, који је највећи део међуратног периода провео радећи у Сарајеву. Коначно, питање друштвеног и вредносног преображаја представљало је и значајан део програма појединих политичких странака и организација, посебно оних које су се налазиле на самим крајевима политичког спектра. Тако је Комунистичка партија Југославије тежила извођењу социјалистичке револуције, док се ЈНП „Збор“ залагао за уређење политичких и економских односа на бази сталежа и ултраконзервативних монархистичких начела.

katolički pokret: zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001 (Zagreb: Kršćanska sadašnjost 2002).

- 9 О Видовићу, његовом покрету и њиховим идејама везаним за „етички препород“: Јосиф Љубић, *Ко је Миљенко Видовић? Нова етика – Југословенски Идеал Свељудске Цивилизације* (Сарајево: Штампарски завод, 1930); Miljenko Vidović, *Uzroci duševnog pada Evrope i vizije budućnosti* (Sarajevo, 1929); Mitar Papić, *Stazama prosvjete i kulture* (Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1966), 62–80. У периоду од 1925. до 1931. године, Видовић је издавао и уређивао часопис „Нови човек: лист за морално-етичке проблеме“.

*Окупација Србије и питање друштвеног преображаја:
„нови српски човек“ као део културне и националне
политике владе Милана Недића*

Песимистичку перцепцију савремености, коју је српска десница усвојила у међуратном периоду, додатно је појачао шок изазван Априлским ратом и његовим последицама: распадом и окупацијом земље, неизвесношћу опстанка српског народа и државности, геноцидом у НДХ. Већ у првим недељама по успостављању немачког окупационог система на простору Србије јавили су се политички и друштвени актери, по правилу конзервативног, фашистичког и/или германофилског опредељења, који су узроке слома видели у напуштању српских националних традиција и интереса, усвајању друштвених и цивилизацијских утицаја са Запада, „разорном раду“ масонерије, јеврејства и комунизма.¹⁰ Међу њима је свакако било и оних који су своје реторичке и литерарне таленте стављали у службу интереса окупатора (из различитих побуда) и који су такав дискурс веома лако и успешно уклапали у опште токове окупаторске пропаганде.¹¹ Међутим, ве-

10 О томе детаљније: Александар Стојановић, „Наша духовна оријентација: национална и културна политика владе Милана Недића и питање 'преображаја' на страницама колаборационистичке штампе“, *Колаборационистичка штампа у Србији 1941–1944* (Београд: Филип Вишњић, 2015), 191–214.

11 Александар Стојановић, „Градација колаборације. Различити облици и интензитети сарадње са окупатором у Србији 1941–1944“, у: *Други светски рат 75 година касније*. Том 1 (Београд:

ћину су чинили појединци који су искрено били убеђени у морални и духовни пад који је довео до војног и државног слома. Управо те личности нашле су се на челним позицијама Министарства просвете¹² и низа установа које су деловале под окриљем колаборационистичке владе. У условима окупације, грађанског рата, опште оскудице и ратне психозе, управо су оне формулисале идеолошко-васпитни концепт „новог српског човека“.¹³

Концепт диригованог интегралног васпитања у „националном духу“ у окупираној Србији производ је идеолошких ставова и поимања улоге образовања који су делили највиши руководиоци Министарства просвете: комесар, а потом и министар Велибор Јонић и његов помоћник Владимир Белмар Јанковић. Иако се са великом слободом може тврдити да су они били аутори читавог концепта и његова главна покретачка снага, важно је истаћи да је овај концепт уживао ширу подршку других делова Недићеве владе и њене пропаганде, као и самог окупатора. Међу екстремним десничарима предратног периода постојао је консензус по питању васпитавања омладине: готово сви истакнутији идеолози радикалне деснице веровали су да је омладина намерно уништавана, однарођена,

Институт за стратегијска истраживања, ИНИС, ИСИ, 2021), 385–405.

12 Љубинка Шкордић, *Министарство просвете и вера у Србији 1941–1944. Судбина институције под окупацијом* (Београд: Архив Србије, 2009).

13 Александар Стојановић, *Идеје, политички пројекти и пракса владе Милана Недића* (Београд: ИНИС, 2015), 366–394.

одвојена од српских националних традиција и вредности, као и да је процес васпитавања у Краљевини Југославији био препуштен „приватној иницијативи“ или антисрпским елементима друштва.¹⁴

Као што се Недићева „Нова Србија“ градила на негацији тековина југословенства и у подразумеваном међународном оквиру „Нове Европе“ под доминацијом нацистичке Немачке, и концепт васпитања морао је да прати општи контекст историјских догађаја у окупираној Србији 1941–1944. године. Министар Јонић, његов помоћник Владимир Велмар-Јанковић и сам председник колаборационистичке владе Милан Недић полагали су много наде да ће будуће генерације одиграти пресудну улогу у изградњи нове српске државе. За реализацију тако тешког задатка било је неопходно створити „новог српског човека“, пожртвованог омладинца који ће бити спреман да увек и беспоговорно стави национални интерес испред сопствених

14 Овакво виђење васпитавања омладине делио је и сам Недић, који је, између осталог, и у томе видео узрок пораза у Априлском рату и слома који је уследио: „Оно што смо доживели и што патимо, то је велика казна Божја. Руку на срце и признајмо, заслужили смо. Пљунули смо на сву нашу лепу прошлост – традицију која крепи, снажи, лечи, брани и води. Заборавили смо на дом свој, породицу своју, која је темељ Српства, која је била колевка наше народне душе, наше славе и величине. Заборавили смо на васпитање деце своје. И десило се чудо, страшно и невиђено: син је устао на оца, кћи на мајку. Изгубила се честитост и поштење, образ и срам“. Милан Недић, *Посланица Српском народу*, Београд, 4. децембар 1941, *Речи генерала Милана Недића српском народу и омладини* (Београд, 1942), 47.

жеља и комодитета.¹⁵ Стога је у самом врху колаборационистичке управе током готово читавог трајања окупације вођена најинтензивнија активност у циљу придобијања наклоности српске омладине, њеног усмеравања ка политичким и вредносним начелима Недићеве владе, као и стварања посебног, интегралног система образовања, који ће нове нараштаје од најмлађих дана васпитавати у духу поменутих вредности. Окупационе власти, посебно њихов цивилно-административни део, углавном су подржавале оваква настојања и давале релативно широку аутономију колаборационистичком Министарству просвете, што иначе није био чест случај у односу немачких власти према домаћој управи. Иза оваквог става стајали су прагматични разлози и значајна индиректна корист за Немачку и њене ратне напоре: усмеравање омладине ка српском национализму стварало је базу за борбу против комунистичког покрета отпора, док је развијање радне етике у процесу образовања и те како користило немачкој ратној индустрији, која је после отварања Источног фронта у великој мери зависила од „у-

15 Међу првим значајнијим текстовима посвећеним овој теми у колаборационистичкој штампи налази се непотписани чланак „Нови политички човек“, објављен у *Нашој борби* 28. септембра 1941. године. У овом тексту максимално је истакнут принцип подређивања појединца националној заједници и њеним циљевима. Сродан дух прожима и текстове др Ђока Слијепчевића: „Нов дух нови људи“ (*Наша борба*, бр. 18–19, 4. јануар 1942, 14) и Хрвоја Магазиновића: „Градимо новог човека“, (*Наша борба*, бр. 20, 15. јануар 1942, 9). Ови новински чланци указују да је покрет Збор здушно подржавао Јонићеву просветну реформу и политику.

возне“ радне снаге. Стога је, за разлику од Српског цивилног/културног плана и концепта Српске сељачке задружне државе, пројекта Недићеве владе који су остали на нивоу теоријске разраде и елабората, пројекат интегралног „васпитања у националном духу“ доживео и своју делимичну реализацију у пракси.

Процес изградње „новог српског човека“ одвијао се истовремено на више нивоа. Подразумевао је просветну реформу и нове школске програме, усклађене са немачким виђењем улоге Србије и српске радне снаге у новом светском поретку. Камен темељац крупних реформских захвата у области образовања, које ће Недићева влада спровести током окупације, постављен је половином 1941. године док је Велибор Јонић управљао ресором просвете у Савету комесара. Тада је основан Просветни одбор на чијем челу се нашао Велмар Јанковић, а у чији су састав као чланови и потпредседници ушли начелници Општег одељења и Одељења за наставу. По службеној дужности и сви други начелници Министарства просвете били су чланови, а у саставу одбора било је још осам стручних лица које је именovalo министарство. Међу њима су се нашли проф. др Бранко Поповић, архитекта и сликар, професор Универзитета и др Димитрије Најдановић, теолог, истакнути идеолог Збора, екстремни десничар, германофил и антисемита. Просветни одбор првобитно је замишљен као саветодавно тело које би делимично вршило функцију Главног просветног савета до његовог поновног сазивања. Међу главним задацима одбора било је саветовање министарства по питању уџбеника, реформе наставних планова и програма, па

и реформе просвете у целини. Управо је на састанку Просветног одбора одржаном 21. јула 1941. године Велмар Јанковић покренуо питање „реформисања наше целокупне наставе“, а са протоком времена одбор је од саветодавног тела прерастао у једног од главних протагониста и креатора нове просветне политике,¹⁶

Реформа просвете подразумевала је пре свега промену у образовном садржају и оријентацији: вредности које је требало усадити ђацима и омладини биле су засноване на српској националној традицији, побожности и богобојажљивости, осећању за припадност породици и националној заједници, на „поштовању рада и конструктивног стваралаштва“. У својим бројним говорима министар Јонић је овакав просветни програм поједностављено називао „васпитањем у националном духу“. Да би се оно могло спроводити било је неопходно извршити темељне промене у наставним програмима, броју и распореду школа у земљи: „Нов просветни идеал – српска школа од оне најниже па до највише, мора одгајати такав тип човека и жене какви су српском народу потребни.“¹⁷ Преовлађујући став у колаборационистичкој управи био је да је „Новој Србији“ требало знатно мање интелектуалаца него што је школски систем Краљевине Југославије производио, а знатно више

16 Државни архив Србије (ДАС), фонд: Министарство просвете и вера 1941–1944. (Г-3), ГПС, ф-2, р-31/1941, „Извод из записника редовних састанака Просветног одбора од 7. јула 1941. године до 25. септембра 1942. године“.

17 Велибор Јонић, „Српска школа у новом националном духу“, *Српски народ*, 28. август 1942.

стручно оспособљених земљорадника и занатлија.¹⁸ Акценат је свакако био на „васпитању у националном духу“,¹⁹ али се истовремено тежило и ка преуспевању омладине са академског на практично усмерено школовање. Тако су затворене гимназије и учитељске школе у Алексинцу, Неготину, Шапцу, Лозници и Ужицу, а основан је већи број занатских школа, гра-

-
- 18 Видети: В. Пауљевић, „Школе не треба да буду фабрике диплома! Српску средњу школу треба прилагодити новом времену и новим задацима“, *Обнова*, 2. август 1941, 4; „Универзитетске перјанице“, *Наша борба*, бр. 1, 7. септембар 1941, 6; Јел. Милосављевић, „А наш Универзитет?“, *Наша борба*, бр. 2, 14. септембар 1941, 6; Р. П., „Прљави део чаршије и покварена интелигенција“, *Наша борба*, бр. 3, 21. септембар 1941, 7; Радомир М. Тодоровић, „Наша интелигенција нас је издала“, *Наша борба*, бр. 38, 24. мај 1942, 8. Антиинтелектуализам био је једна од најоучљивијих одлика европских екстремно десничарских идеологија у међуратном периоду и током Другог светског рата (више о томе: Alaster Hamilton, *Fašizam i intelektualci: 1919–1945* (Beograd: Vuk Karadžić, 1978).
- 19 „Школе и школски програми имају се тако преудесити, да раде на остварењу идеалног типа српског младића и српске девојке. Од безбојног интернационалног типа наш су народ и наша земља имали само штете, а од њега ни општечовечанска култура није имала, нити је могла имати какве користи“ (Велибор Јонић, *Министар просвете говори...*, Београд 1941, 26). Видети такође: Војин Пуљевић, „Национално васпитање омладине“, *Обнова*, 31. јул 1941, 4; Др Н. Маринковић, „Само препорођена школа може васпитати нашег новог човека“, *Обнова*, 1. август 1941, 4; Бор. М. Карапанџић, „Нова школа без левичарске идеологије: породица, задруга и држава“, *Обнова*, 1. август 1941, 4 (ови текстови представљају чин експлицитне јавне подршке Јонићевом васпитном концепту, а обилују и цитатима из његових говора), као и Вој. Р. Младеновић, „Национално васпитање“, *Наша борба*, бр. 5, 5. октобар 1941, 2.

ђанских и стручних школа и течајева за земљораднике („домаћинских течајева“).²⁰ Министарство просвете и вера развило је амбициозно замишљен план будућег школског система у Србији, који је предвиђао постојање 39 врста школа, од чега 15 типова нижих школа за најшире народне слојеве. Поред постојећих 2.667 школа које су радиле 1943. године, у будућности је требало основати још 4.334, пре свега народних и виших народних школа, док је истовремено предвиђено укидање 36 гимназија.²¹

Овакав школски систем био је ригидан, инертан и дискриминаторски: прелазак из једне врсте школа у другу био је практично немогућ, док је похађање гимназије у великој мери онемогућено деци и омладини из унутрашњости, јер су укинуте све гимназије осим оних у највећим градовима у земљи. Образовање женске деце било је у потпуности прилагођено визури нове, ултраконзервативне националне и културне политике, која је жену готово искључиво везивала за улогу

20 Такве су нпр. биле Виноградарска школа у Аранђеловцу, Средња техничка школа и Трговачка академија у Крагујевцу, Задружно-винарска школа у Смедереву, Сточарско-млекарска школа у Београду и Сточарска школа у Бољевцима. Детаљније: Слободан Керкез, *Образовно-културне прилике у Недићевој Србији* (Ниш: Центар за балканске студије, 2009), 116–121; Маја Николова, *Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци 1942–1944* (Београд: Педагошки музеј, 2010), 15.

21 Danilo Kilibarda, *Prosvetno-kulturna politika u Srbiji za vreme II svetskog rata*, neobjavljena doktorska disertacija (Beograd: Fakultet političkih nauka, 1984), 110–111; С. Керкез, *Образовно-културне прилике у Недићевој Србији*, 117–118.

мајке и домаћице.²² „Нова српска жена“ требало је, према наводима колаборационистичке штампе, да буде: „природна, скромна, здрава, свесна и сарадница човеку без разметања“, „која ће у својим недрима носити млеко националне обнове (...) и имати пред собом један једини циљ: добро свог народа“.²³ Илустративан је став Маге Магазиновић о овом питању објављен у „Просветном гласнику“: „Будућим животом у женској школи, српска девојка ће се морати кроз преваспитати, преорјентисати и стварно просветити, да би се тако повратила дому и своје огњишту. Повратити је из канцеларије, продавнице, фабрике и туђинске агитаторске ћелије с једне, као и дансинга, биоскопа, са корзоа, иза карташког стола и иза гарсоњера са друге стране, најзад из по које од 'хуманих установа'“.²⁴

22 Милан Ристовић, „Положај жена у идеолошко-пропагандном речнику колаборационистичког режима у Србији у Другом светском рату“, *Токови историје*, бр. 3/2009, 20–32; Жена са села, „Наша жена и њене одговорности“, *Обнова*, 4. август 1941., 4; Небесна Јојкић, „Каква мора да буде српска жена“, *Обнова*, 12. август 1941, 4; Вера Пешић, „Наша жена и њене одговорности“, *Обнова*, 23. август 1941, 6; Н. Савић, „Нови идеал Српкиње“, *Обнова*, 6. септембар 1941, 6; Нада Савић, „Задатак Српкиње у наше време“, *Наша борба*, бр. 18–19, 4. јануар 1942, 17; Р. Миливојевић, „Жена нове Србије“, *Ново време*, 4. септембар 1943, 3.

23 Вера Пешић, „Проблем наше жене“, *Обнова*, 26 јул 1941, 5.

24 Мага Магазиновић, „Размишљање о будућој средњој школи“, *Просветни гласник*, бр. 1–2/1942, 58–69. Марија Мага Магазиновић (1882–1968) била је пре Првог светског рата и у међуратном периоду истакнути борац за права жена, друштвени активиста, библиотекар, публициста, преводилац и пионир у-

Једна од често присутних идеја у колаборационистичким визијама просветне политике и улоге омладине у националној обнови и препороду односила се на укључивање ученика од најранијег узраста у процес добровољног физичког, друштвено корисног рада. О култу рада у идеологији Недићеве владе биће више речи на наредним страницама, но, требало би истаћи да су идеје о радном ангажовању школске омладине биле присутне у колаборационистичкој штампи и у време комесарске управе Милана Аћимовића.²⁵ Зборашки идеолози и педагози, а посебно Боривоје Карапанџић, залагали су се за специфичан начин рада са децом. Учитель у „Новој Србији“ требало је да буде јака, морално и национално профилисана личност, која ће сопственим примером импоновати ученицима, те су инсистирали да учитељи учествују у свим активностима са својим ђацима како би се створила посебна веза између њих.²⁶

метности перформанса и игре у Србији. Краће време била је удата за проф. Герхарда Геземана а највећи део стручног усавршавања у области игре, ритмике и перформанса стекла је у вајмарској Немачкој. Иако је формално отишла у пензију 1941. године, Мага Магазиновић управо је током окупације објавила већи број текстова ултраконзервативног карактера, са ксенофобичним и расистичким освртима, што представља велики раскид са њеном либералном прошлошћу. Питање родних односа и образовања женске деце и омладине видела је, поред Магазиновићеве, на сличан начин и др Милица Богдановић (Др Милица Богдановић, „О женском питању“, *Наша борба*, бр. 43, 28. јун 1942, 8–9).

25 Видети: Бор. М. Карапанџић, „Народна школа и наша обнова“, *Обнова*, 24. јул 1941, 5.

26 Видети нпр.: Бор. Карапанџић, „Учитель у новој Србији“, *Наша борба*, 14. јуни 1942, 7.

Исте снаге подржавале су и постепено увођење задружних активности међу школском омладином.²⁷

Као део широко замишљене просветне реформе била је предвиђена и промена садржаја наставе, тј. наставних програма и школских уџбеника. Одлукама Министарства (на предлог Просветног одбора тј. Главног просветног савета после његове успоставе 1943. године) ови сегменти просветне политике су се двоструко мењали: на захтев окупатора из наставе и уџбеника уклоњена су сва места за која се иоле могло помислити да имају субверзиван или антинемачки карактер, док је истовремено некадашњи југословенски наставни програм „свођен“ на оквиру окупиране Србије, односно „чишћен“ од свих успомена на заједничку државу и културу Јужних Словена.²⁸ У том погледу посебно се истиче случај наставе и уџбеника из историје. Предратни уџбеници историје одисали су идејама интегралног југословенства и југословенским

27 Видети нпр.: Пред. Кубуровић, „Учитељ као покретач задругарства на селу“, *Наша борба*, бр. 51, 23. август 1942, 15.

28 Из наставе и уџбеника уклањани су сви текстови који се односе на хрватски или словеначки народ, док је придев „југословенски“ мењан у „српски“ у буквално сваком тексту (АС, Г-3, ф. 562, 81–36–42). Из наставних програма и уџбеника такође су уклањани сви садржаји који су по мишљењу Министарства просвете могли да подстичу либералистичке и марксистичке тенденције (АС, Г-3, ф.79, 52-199-41). Више о овоме у: Љ. Шкодрић, „Утицај окупационих власти на ревизију наставних програма и уџбеника у Србији 1941–1944.“, *Војноисторијски гласник* 1/2009, 172–183; Dragica Koljanin, „U službi 'Novog poretka' – osnovno školstvo i udžbenici istorije u Srbiji (1941–1944)“, *Истраживања*, књ. 21 (2010), 395–410.

национализмом,²⁹ а садржавали су и поглавља о Првом светском рату у коме је немачка политика свакако била негативно представљена. То их је чинило неприхватљивим и за окупатора и за колаборационисте, у чијој је визији васпитавања омладине у „националном духу“ настава историје требало да има истакнуту улогу. Слична ситуација била је и са наставним програмом и уџбеницима из географије, па су наставна средства за ова два предмета прво у потпуности повучена, да би у школској 1942. години ови предмети били спојени у један нови који је назван: „Отаџбина и њена прошлост“.³⁰

Органи српске управе под окупацијом посвећивали су много пажње питању коју би литературу требало забранити, а коју препоручити и ставити на располагање омладини. Уредба о прегледу књига, о којој је и раније било речи, имала је кључну улогу у том процесу: „Уредбом о прегледу књига овлашћује се Министар просвете да у циљу заштите националног духа подвргне прегледу и стави ван промета уџбенике, помоћне књиге, научна и књижевна дела итд, која су објављена или ће бити објављена а која могу неповољно да утичу на национално васпитање српске омладине и народа. Такве књиге забраниће се без обзира на то да ли су дотадаш-

29 Драгица Кољанин, „Југословенска национална идеологија у народним школама (1929–1941)“, у: Дејан Микавица (ур), *Извори о историји и култури Војводине: зборник радова* (Нови Сад: Филозофски факултет, 2009), 367–378.

30 У међувремену се по препоруци Просветног одбора (и касније ГПС) настава географије није ни одржавала у извесном броју школа, док је уместо историје предавана „припрема за историју“, у виду наставе из локалне прошлости. Уџбеници из историје и географије нису одобрени до краја окупације.

њим прописима биле одобрене за употребу и њихово растурање онемогућити без давања икакве одштете.³¹ У колаборационистичкој штампи оштро су нападнути готово сви левичарски и јеврејски издавачи и аутори из међуратног периода: „Нолит“, Геца Кон, као и загребачке издавачке куће „Минерва“, „Биноза“ и „Библиотека независних писаца“.³² Објављивање левичарске литера-

31 Уредба о прегледу књига, *Службене новине*, бр. 79, 2. октобар 1942, 1. Уредбу је пратио Правилник, објављен у децембру исте године (*Службене новине*, бр. 103, 25. децембар 1942, 2), према коме је дефинисана надлежност петочлане Комисије за преглед књига у Министарству просвете, коју је именовао министар Јонић. Спискови забрањених књига, како они окупаторске тако и колаборационистичке провенијенције, објављени су као прилог у монографији: Никола Марковић, Даница Филиповић, *Забрањивање књига у окупираној Србији 1941–1944* (Београд: УБСМ, 2012).

32 Видети нпр.: М. Скобић, „Од порнографије до Маркса, од школских клупа до шумских разбојништава...“, *Наша борба*, бр. 18–19, 4. јануар 1942, 6. У тексту се наводи да је „порнографија била та, која је многе младе душе потпуно упропастила, убила им вољу за рад и уништила све оне светле погледе (...) Створила је појаве, врло често апатичне, још чешће неурачунљиве. Одгојила је болесну младост без идеја и идеала“. Осим тога, марксистичка литература посебно је нападана јер је одвајала омладину од вере и цркве и учила је да Бог не постоји. Марксов Капитал означен је у тексту као „један вештачки блеф“ и „лаж монтирана јеврејском руком“. Спискови забрањених књига јеврејских аутора, као и аутора који су означени као марксиста, комунисти и симпатизери комуниста, објављени су као прилог у монографији проф. др Љубице Кандић: *Историја Правног факултета у Београду 1941–1945*. (Београд: Правни факултет, 2005), 421–455. Она не наводи порекло ових спискова, али пошто у њима нема дела на српском језику, чини се да је ову забрану наметнуо окупатор (већина забрањених књига припада марксистичкој литератури на немачком, француском и руском језику).

туре и њена слободна дистрибуција у међуратном периоду означени су као један од водећих разлога „одрођавања“ и „заблуделости“ српске омладине.

Развој концепта „интегралног васпитања у националном духу“ пратила је снажна идеолошка индоктринација у чијем је спровођењу учествовао и сам врх колаборационистичке владе: нове вредности српске националне и културне политике требало је да постану основни светоназор „новог Србина“. Овај део формирања нове српске омладине био је замишљен и испланиран у циљу остварења дугорочног дејства, па су се његови ефекти превасходно очекивали у неким будућим, послератним генерацијама. Међутим, влада Милана Недића спроводила је и низ конкретних, практичних мера у циљу усмеравања и кориговања генерација захваћених ратним вихором. Слање српских младића са села на добровољни рад и стручно усавршавање у Немачку, идеолошка обука у Националној служби за обнову Србије (НСОС) и рад посебне врсте васпитно-поправних установа под окриљем Министарства просвете имали су за циљ да тренутно утичу на српску омладину и послуже као клица за развој нових генерација – оних којима је била намењена велика историјска улога изградње нове Србије.

Српски сеоски младићи на раду и обуци у Немачкој

Сељаштво као друштвена група уживало је посебну наклоност владе Милана Недића, о чему уверљиво сведоче стотине новинских текстова посвећених српском сељаку, његовом раду, пожртвованости и допри-

носу националним циљевима, као и чињеница да је сеоско задружно домаћинство узето за основ новог друштвеног поретка који су српски колаборационисти заговарали. У визији послератне „Нове Србије“ сељаштво је требало да преузме водећу улогу у друштву и да осим привредног доприноса, оствари значајан утицај у управљању државом и националној изградњи, што није био случај у периоду Краљевине СХС/Југославије. Опијеност Недића, Димитрија Љотића, Велибора Јонића, Мирослава Спалајковића и других истакнутих колаборациониста историјском улогом српског сељака и друштвено-политичким значајем задруге попримала је огромне размере. И поред ове неспорне чињенице, они су ипак били свесни бројних недостатака сељаштва, пре свега његове необразованости, непросвећености и скромне привредне продукције. О овоме сведочи и детаљна анализа организације рада и радних навика становништва, коју је за потребе Српског цивилног/културног плана израдио инж. Милосав Васиљевић, бивши члан Комесарске управе и један од водећих идеолога Збора.³³ Он је утврдио да због примитивног начина обраде земље и поштовања бројних различитих религијских обичаја везаних за рад, српски сељак ефективно годишње ради

33 Васиљевић је био један од ретких српских стручњака који су се у међуратном периоду интензивно бавили проучавањем проблема организације рада. Објавио је и више студија посвећених овој проблематици, од којих се истичу предратна *Правици сутрашњице у етици, политичкој економији и политици* (Београд, 1934) и *Диригована привреда* (Београд, 1943) која је објављена током окупације уз подршку окупатора.

тек нешто више од сто дана, док би тај износ требало да буде и до три пута већи.³⁴ Поређењем са немачком пољопривредном производњом, која је давала неупоредиво већи принос и поред знатно мањег броја ангажованих сељака, лошијег квалитета земље и неповољније климе, јасно се стицао увид у степен технолошке заосталости српске аграрне производње. Како ратне и материјалне прилике нису дозвољавале већа улагања у технолошки напредак агара, Недићева влада решила је да искористи могућност слања одабраних сеоских младића на рад и усавршавање у Немачку. Ова активност имала је двоструку природу: окупатору је показивана добра воља за привредном сарадњом, док је истовремено коришћена прилика да се путем упознавања са технолошки напреднијим и успешнијим процесом пољопривредне производње створи база за примену ових мера и на српском селу. У старијој историографији било је много полемика око карактера боравка српских сеоских младића у Трећем рајху, али су истраживања др Зорана Јањетовића³⁵ аргументовано указала да је реч о добровољном (плаћеном) раду, који су снажно подржавали највиши представници колаборационистичке владе, укључујући председника Недића и министре Јонића, Веселиновића, Динића и шефа пропаганде Перића.

34 Архив Југославије /АЈ/, фонд: Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача (110), 551–375 (реферат Милосава Васиљевића „Организација рада“).

35 Zoran Janjetović, „U skladu sa nastalom potrebom“... *prinudni rad u okupiranoj Srbiji 1941–1944* (Beograd: INIS, 2012), 115–125.

Уколико се подацима о броју и величини група које су послате у Немачку и њиховој величини сме поклонити поверење, може се закључити да њихова основна намена није била да помогну нацистичку привреду. Оне су свакако биле недовољно велике за остварење тог циља, а и иначе, много су веће потребе за радном снагом биле у немачкој индустрији због чега су младићи из целе окупиране Европе упућивани (често принудно) на рад у Трећи рајх. Из обраћања високих представника владе приликом испраћања и дочекивања младих српских сељака недвосмислено се може закључити да се од њих очекивало много више од пуког физичког рада на немачким пољима. Недић и Јонић експлицитно су називали сеоске младиће „амбасадорима Србије“, а председник Владе народног спаса додао је и да више воли такве представнике земље од „оних у фрактовима“.³⁶ Њима је у задатак стављено да својим држањем максимално утичу на промоцију српског народа у Немачкој и да тамо науче што је више могуће, како би помогли уздизање аграра у отаџбини.³⁷ Временом је организовање ових

36 Алузија на амбасадоре вероватно је била условљена чињеницом да Србија није имала министарство спољних послова нити дипломатска представништва, због чега је њено формално представљање у иностранству било онемогућено. Остављајући по страни јасно уочљив демагошки моменат, на леђа младих сељака заиста јесте падао изванредан терет међународног представљања земље.

37 О овоме сведоче и утисци које су млади сељаци пренели српској колаборационистичкој штампи крајем августа 1942. године (Младен Бабић, „Наши млади сељаци у Немачкој: 'Знање је сила – знање је моћ'“, *Наша борба*, бр. 52, 30. август 1942, 14).

група добило елемент додатне припреме, која је подразумевала телесне вежбе, идеолошко-информативну наставу о пољопривреди Трећег рајха и убрзани основни курс немачког језика, који је надзирао лично истакнути германиста проф. др Алојз Шмаус, бивши лектор Филозофског факултета у Београду и управник Немачког института.³⁸

Историјски извори, нажалост, не дају довољно података о начину пријављивања кандидата, евентуалној провери њихових способности и подобности, редоследу према којем су упућивани на рад, финансијским издацима које су српске власти или сами младићи имали у вези са путовањем. Ипак, потврђено је и постојање селекције: од пријављених стотинак кандидата у тзв. Четвртој групи, свега 50 је послато у Немачку,³⁹ док је организација Земља и рад упутила до-

Када се занемаре уобичајени хвалоспиви о нацистичкој Немачкој, њеном становништву, култури и цивилизацији, уочава се да су младићи са села заправо били послати у Трећи рајх да науче нове методе у обради земље и упознају нове технологије које се користе у аграрним радовима.

- 38 Према писању колаборационистичке штампе, испиту из немачког језика присуствовали су и Шмаус и Велибор Јонић, док је само испитивање вршио проф. др Лудвиг Херцог. После испита омладинцима је био уприличен пријем и пројекција филма у Немачком научном институту, након чега их је примио и Милан Недић („Данас ће сеоски омладинци бити примљени код претседника владе“, *Обнова*, 10. мај 1943, 3; „Претседник српске владе генерал Недић примио је јуче сеоске омладинце“, *Обнова*, 11. мај 1943, 3).
- 39 Аноним, „Четврта група наших сеоских омладинаца спрема се за пут у Немачку“, *Обнова*, 7. мај 1943, 2. На основу новинских навода, изабраних 50 омладинаца требало је да буде послато у

пис Народној банци у којем је тражила да се издвоје средства како би се за сваког учесника у експедицији купио по један модеран немачки плуг. Начин на који су се поједини министри и сам председник колаборационистичке владе односили према питању слања сеоских младића на рад у Немачку указује на то да су они били део нове „планиране елите“, тј. да су били виђени као узор за „новог Србина“ и предводници своје генерације, о чему сведочи и повлашћени третман у јавности појединих младића по повратку у Србију.⁴⁰ У пропагандном смислу ова путовања имала су велики значај: указивала су на могућност сарадње са нацистичком Немачком, разбијале су (оправдано стечено) поимање становништва о Немцима као српским непријатељима и душманима, а такође су имала значајну улогу у промоцији култа рада у Србији.

Немачку на радни боравак у трајању од шест месеци. Протоколом је било предвиђено да одабране младиће, након окончања припрема, приме у аудијенцију министар Веселиновић и сам Недић, као и да положе „завет Србији пред Саборном црквом“.

40 Већ у априлу 1943. године колаборационистичка штампа пренела је вест да је организација „Земља и рад“ штампала књигу о боравку на немачком селу, чији је аутор био извесни Војислав Симовић из Груже, који је био у првој групи српских сеоских младића послатих за Бајројт (Аноним, „Био сам гост немачког сељака...“, *Обнова*, 7. април 1943, 5). У новинском тексту се демагошки истиче да је Симовић „први сељак после рата који је написао нешто“, а садржај је пун цитата којима са хвали марљивост, предусретљивост, побожност и поштење немачког народа. По свему судећи, Симовићева „књижица“ била је пропагандна брошура мањег обима. Њу није било могуће пронаћи у српским библиотекама и архивима, а не налази се ни у евиденцији Народне библиотеке Србије.

*Национална служба за обнову Србије: култ рада
у идеологији и концепту васпитања српске омладине*

Анализирајући радне навике српског становништва за потребе Српског цивилног/културног плана, Милосав Васиљевић је у већ помињаном елаборату истакао да српски народ и даље рад посматра као „синоним робовања“, због чега се „сматра обликом господства не радити“. Овакво потцењивање рада Васиљевић је означио као велику сметњу повећању продуктивности и указао да би требало „васпитно деловати нарочито на омладину“, истичући да су се у овом смислу најбоље показале „организације радних служби за омладину“.⁴¹ Уопштено узев, оваква процена једног од водећих идеолога Збора и истакнутог југословенског стручњака у области организације рада представљала је у извесној мери одраз стварног стања, око чије промене су били ангажовани и Недићева влада и окупатор, вођени како сопственим, тако и заједничким интересима.

После априлског слома и распада Југославије у пролеће 1941. године Немци су као једину меру

41 АЈ, 110–551–375, реферат Милосава Васиљевића „Организација рада“. Указујући на праксу коју је у Бугарској увео Стамболијски након Првог светског рата, Васиљевић је истицао да се омладина прихвата радних обавеза „најпре зато јер мора“, али да „убрзо само задовољство стварања, које се јавља као последица сваког продуктивног рада и стваралаштва“ чини да омладинац „почне да цени рад, да у раду види извор стварања и добија понос осећајући се оспособљеним да и сам ради“.

искупљења становништва територије под јурисдикцијом војног заповедника у Србији означили рад. Прегалаштво је било једно од ретких традиционално српских вредности које се уклапало у идејни концепт „Нове Европе“: Срби су након ратног пораза морали да се одрекну јавног истицања чојства и јунаштва, док су културне и духовне вредности, попут светосавља и српске историје, первертиране како не би представљале провокацију за окупатора.⁴² Према досадашњим истраживањима, Србима је рад као основну меру политичког и моралног искупљења и завређивања места у послератном поретку први понудио Франц Нојхаузен, немачки Специјални опуномоћеник за привреду при штабу Војног заповедника у Србији, још током маја 1941. године.⁴³ Колаборационистичка пропаганда одмах је прихватила овај импулс: већ током маја и јуна објављен је већи број текстова у којима се рад и ред промовишу као „нови пут“ Србије⁴⁴ и неколико у ко-

42 Илустративан приказ первертирања светосавља представља изјава зборашког идеолога и министра Недићеве владе др Михаја Олћана да је Св. Сава био први српски национал-социјалиста (ИАБ, BdS, O-50).

43 Ф. Нојхаузен, „Српски народ да би постигао обнову треба да створи чврсту заједницу“, *Ново време*, 18. мај 1941; Zoran Janjetović, *n. d.*, 45.

44 Међу илустративније текстове ове врсте убраја се чланак др Лазара Прокића: „На новом путу“ (*Ново време*, 31. мај 1941, 3). У тексту Прокић метафорички описује како у Хитлеровој „Новој Европи“ влада „дух рада, реда и друштвене једнакости“, истичући да „поред култа националне свести нови поредак претставља и култ рада“. Наводећи да је рад „покрет материје и духа (...) одабирање вредности (...) извор и утока животне радости у једном народу“, он критикује однос према раду у међу-

јима се захтева увођење радне обавезе за омладину. Међу првима је на идеју о ангажовању омладине, као и других неупослених делова становништва, у друштвено корисним радним акцијама дошла Марија Мага Магазиновић, која је редакцији листа „Ново време“ послала допис у коме предлаже да школска деца праћена млађим наставницима своје летовање проведу радно, на селу.⁴⁵ Као начин да таква пракса заживи она је предлагала да учешће у оваквим радним активностима буде услов за упис вишег течаја у гимназијама и стручним школама, као и за добијање посла у државној служби и локалној самоуправи.

Пошто је устанак угушен (током кога су ред и мир имали приоритетнији статус у пропаганди колаборационистичког режима), влада Милана Недића уздигла је култ рада на највише место у вредносној хијерархији српског друштва.⁴⁶ Први мај постао је као и у нацистичкој Немачкој државни празник чије је обележавање било пренаглашено свечано за оновремене прилике, посебно током 1943. године.⁴⁷ Осниване су број-

ратној Југославији, везујући праве вредности рада за фашизам и нацизам, насупротив којих се наводе демократија и плутократија као уређења која не поштују рад и стварају друштвене неједнакости.

45 Мага Магазиновић, „Организовање рада у пуној стварности“, *Ново време*, 1. јун 1941, 6.

46 Видети: Јован Мијушковић, „Рад треба да буде једина наша политика“, *Ново време*, 2–3. мај 1942, 3; „Рад и обнова Србије“, *Српски радник*, 1. јули 1943, 1.

47 На значај Првог маја колаборационистичка штампа указивала је и током 1942. („Први мај празник рада – Рад као основ културе“, *Обнова*, 1. мај 1942, 3), али у знатно већој мери од 1943.

не установе рада чији је покровитељ или вођа био Милан Недић, председник владе. Најзначајнија организација ове врсте била је Српска заједница рада (Србозар),⁴⁸ на чијем се челу као „старешина“ налазио сам Недић, иако је у оперативном смислу њом руководио његов заменик Зарија Поповић. Србозар је био једна врста парасиндикалне организације под строгом контролом државе и, како је то истакао и проф. Бранко Петрановић, устројен по угледу на немачки Фронт рада.⁴⁹ Основ идеологије Србозара била је стара српска задружна пракса. Он је највише служио за контролу радништва и организовање радних чета за одлазак у Немачку.

На јавним зборовима које су организовале колаборационистичке власти, у настави, на страницама штампе и на радију, рад је истицан као врхунски патриотски допринос, а свој удео у овом процесу имао је и окупатор, који је од српског рада имао директну

године, када је и Национална служба за обнову Србије добила подршку немачких власти. Тада су почеле и прославе „Дана рада“ које су имале карактер масовних народних зборована којима су говорили представници колаборационистичке владе (уп: „Поворка од 10.000 грађана и сељака прошла је главним улицама Крагујевца“, *Обнова*, 3. мај 1943, 5; „Свечана прослава дана рада у Шапцу“, *Обнова*, 4. мај 1943, 4).

48 Зарија Поповић, „Стара српска задружност као основа идеологије Српске заједнице рада“ (говор објављен као фељтон), *Српски радник*, бр. 2, 3, 4, јул–август 1943. О раду Србозара: *Годишњак Српске заједнице рада 1942–1943*, Београд 1944, као и у званичном листу Србозара *Српском раднику*, који је издаван током 1943. и 1944. године.

49 Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945* (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992), 481–484.

корист. Рад је у пропаганди Недићеве владе, а посебно на вредносној лествици политичких идеја покрета Збор, имао двојаку улогу: осим материјалног обнављања и уздизања земље, рад (посебно физички) имао је и васпитну намену, јер се сматрало да се изграђивањем и неговањем радних навика превазилази морална декаденција у коју је модерно људско друштво запало током међуратног периода. Стога је сасвим разумљиво што се прва омладинска организација рада у окупираној Србији, премда добровољна и локалног карактера, јавила управо под окриљем покрета Збор. То је била омладинска добровољачка служба која је у лето 1941. била ангажована на рашчишћавању рушевина тврђаве у Смедереву. Реч је о истом одреду који је послужио и као клица зборашке Српске добровољачке команде, чији је модел убрзо примењен у Крагујевцу крајем исте године, када је група од око 500 омладинаца коришћена за регулацију тока реке Лепенице и истовремено била подвргнута „националном васпитању“.⁵⁰ Релативни успех ових организација и велика пропагандна подршка њиховом дејству створили су простор за постављање идеје о увођењу радне обавезе за омладину у окупираној Србији.

На тачки пресека окупаторових интереса и потреба српске власти за увођењем радне обавезе у циљу обнове земље настао је крајем 1941. године пре-

50 Зборашки лист *Наша борба* посветио је овој групи омладинаца велики и богато илустрован редакцијски текст на чак три стране („Кроз ред и рад Новој Србији и новом животу: не мислити на себе, не радити за себе, већ за заједницу“, *Наша борба*, 21. децембар 1941, 4, 5, 6).

длог за оснивање Националне службе за обнову Србије (НСОС).⁵¹ Формална иницијатива потекла је од шефа немачког Управног штаба др Харалда Турнера, чији је првобитни интерес после уништења устанка био да се он не понови, те је стога настојао да на различите начине ангажује српску омладину и уклони је из области утицаја покрета отпора и савезничке пропаганде.⁵² НСОС је био устројен по угледу на немачку Радну службу Рајха (Reichsarbeitsdienst/RAD) и на њеном челу се нашао др Ђуро Котур. Према Уредби о Националној служби за обнову Србије њени обвезници били су сви мушкарци од 17 до 45 година, али су у стварно-

51 Врх окупационог система (Бадер, Нојхаузен, Турнер) месецима је разматрао увођење радне обавезе у окупираној Србији, јер је производња у земљи била умањена услед ратних разарања и одвођења војника у заробљеништво, чиме су били посредно угрожени немачки ратни интереси. Посебно са искуством устанка и развијањем тоталног рата након напада Немачке на Совјетски Савез, окупационе снаге Трећег рајха тежиле су да радном обавезом закупе способно мушко становништво, што је била њихова пракса на простору целе окупиране Европе. На овој линији остварено је пуно поклапање са интересима владе Милана Недића, тако да је крајем децембра 1941. донета Уредба о обавезном раду и ограничењу упослења (*Службене новине*, 30. децембар 1941, 1–2).

52 Немачки историчар Шларп приписује ову иницијативу Францу Нојхаузену, али већина других истраживача, укључујући и Зорана Јањетовића и Акико Шимизу, дели уверење да је формални предлог дошао од Турнера (уп. Karl-Heinz Schlarp, *Wirtschaft und Besatzung in Serbien 1941–1944. Ein Beitrag zur nationalsozialistischen Wirtschaftspolitik in Südosteuropa* (Stuttgart; Steiner-Verlag-Wiesbaden-GmbH, 1986), 169; Zoran Janjetović, „U skladu sa nastalom potrebom“... *prinudni rad u okupiranoj Srbiji 1941–1944*, 187, napomena 789).

сти то најчешће били младићи. Организација се брзо ширила и НСОС је у кратком временском периоду постао значајан фактор у политичким и привредним токовима окупиране Србије.

Др Зоран Јањетовић, који је овој служби посветио цело поглавље у својој књизи о принудном раду током окупације,⁵³ истакао је да је она била „парадржавна институција *par excellence*“ и „на одређени начин и паравојна организација“, будући да су обвезници били подвргнути режиму строге дисциплине по угледу на војнички живот, а носили су и униформе када су материјалне прилике то омогућавале. Практично од самог настанка службе, поред различитих физичких послова, обвезници су се налазили у режиму политичко-идеолошке индоктринације, похађања стручних курсева, организације и спровођења различитих факултативних активности, укључујући спортске и уметничке, снажно проткане режимском идеологијом и пропагандом.

Међу предавачима на поменутиим курсевима налазили су се истакнути колаборационисти, ултраконзервативци и заговорници корпоративног уређења привреде и друштва: министар просвете Јонић, министар рада, социјалног старања и народног здравља Таnasiје Динић, министар пољопривреде Веселиновић, главни инспектор НСОС и бивши начелник Министарства просвете Владимир Вујић, Милорад Марчетић (прво заменик, а потом и шеф НСОС), вођа организације Земља и рад Стеван Клујић, као и немачки

53 Zoran Janjetović, *n. d.*, 126–150.

предавачи из организације RAD. На тај начин у потпуности се остваривала улога коју су радном ангажовању наменили окупатор и Недићева влада: поред конкретне материјалне користи проистекле из рада, радна обавеза коришћена је и као инструмент политичке и националистичке индоктринације у циљу изградње „новог српског човека“.⁵⁴ Посебно се водило рачуна о стварању „националног јединства“ путем заједничког ангажовања градских и сеоских младића, мада је и у овом аспекту до изражаја дошла антиурбана црта ултраконзервативне колаборационистичке идеологије и пропаганде. У прилог овој тези може се навести и структура обвезника, као и неједнак третман који су власти имале према обвезницима из градова и онима из села и мањих вароши. Иако је пре рата свега нешто мање од 20% становништва Србије живело у градовима, чак 42% обвезника Националне службе за обнову Србије чинили су градски младићи. Обвезници са села имали су повлашћени третман у складу са општом праксом фаворизовања сељаштва код Недићеве владе: живели су у својим кућама, махом су били ангажовани на пословима мањег обима, а тежило се и томе да не буду ангажовани далеко од места становања. Са друге стране, градске и мешовите јединице НСОС-а најчешће су биле распоређиване изван средине из које је потицао највећи број њихових чланова. Иако за то није било конкретних разлога, у пропаган-

54 На дуализам у природи НСОС указао је Симеон Керечки, члан Збора, практично одмах по њеном оснивању (С. Д. Керечки, „Смисао националне службе за обнову Србије“, *Наша борба*, бр. 22, 1. фебруар 1942, 2).

ди се и даље провлачила теза да су београдска деца „татини синови“ који избегавају радну обавезу и тешко подносе рад, док су млади сељаци и изданци сиромашнијих ситноварошких породица правилно схватили значај и смисао службе.

Радни допринос обвезника НСОС-а био је велики: према извештајима из 1943. године утрошено је око 3,6 милиона радних сати, чија је процењена вредност била око 48,5 милиона динара, док је за период 1942–1943. израчунато да су јединице НСОС „поклониле отаџбини“ преко 9,3 милиона радних сати.⁵⁵ Чак и ако се претпостави да су ове бројке увећане ради остваривања импресивнијег пропагандног утиска, реалан закључак је да је Национална служба одиграла велику улогу у санацији, обнови и изградњи окупиране Србије. Иако је неспорно била политички и пропагандно инструментализована, резултати њеног рада и допринос обнови земље не могу бити оспорени.

Упркос оствареним успесима, у фебруару 1944. дошло је до измене Уредбе о националној служби за обнову Србије.⁵⁶ Она је организационо реструктурирана, на чело организације дошао је проф. Милорад

55 Ј. Б., „Две године Националне службе за обнову Србије“, *Српски народ*, 18. децембар 1943, 6. Текст садржи снажно истакнут поднаслов: „Десет милиона радних часова – поклон српске омладине Отаџбини“ и детаљан историјат развоја НСОС, илустрован фотографијама са терена. Биланс рада Националне службе сачуван је и у форми извештаја Недићевој влади (ВА, Недићева архива, 71–3–2).

56 „Уредба о изменама и допунама Уредбе о организацији националне службе за обнову Србије од 13. марта 1942 године“, *Службене новине*, бр. 16, 25. фебруар 1944, 1.

Марчетић, до тада заменик Ђуре Котура, који је одступио због старости и слабог здравственог стања.⁵⁷ НСОС је преименован у Националну службу рада, а делимично су измењени и задаци: служба је проглашена за стриктно омладинску организацију чији је циљ био развијање националног духа и поштовања рада, а назначено је да оснивање једне праве, свенародне српске службе рада тек треба да уследи.⁵⁸ Развој ратне ситуације налагао је употребу старијих обвезника у јединицама Српске државне страже и у службама „обавезног рада“ у Борским рудницима и другде, док су у Националној служби све чешће остајали голобради малолетни младићи.⁵⁹ Национална служба рада је током 1944. највише коришћена за рашчишћавање рушевина и санирање последица савезничких бомбардовања широм земље.⁶⁰

Колаборационистичка штампа и руководиоци Националне службе увек су истицали да су васпитни циљеви подједнако важни као и радни задаци, или чак и важнији од њих. Физички рад и други радни задаци најчешће су обављани током преподневних часова, док је преостали део дана коришћен за политичку и стручну наставу, као и за бројне факултативне актив-

57 „Професор Милорад Марчетић постављен за руковооца националном службом“, *Обнова*, 10. фебруар 1942, 4.

58 М. Марчетић, „Створићемо праву службу рада и кроз њу сигурне темеље Нове Србије“, *Обнова*, 12. фебруар 1944, 3.

59 Zoran Janjetović, *n. d.*, 199–200.

60 Добро је документовано ангажовање обвезника Националне службе у Нишу након савезничког бомбардовања града (ВА, Недићева архива, 24-3-57, Извештај о стању у округу Нишком).

ности чији је циљ био чвршће међусобно повезивање припадника службе, али и неговање пожељних вредности за стварање „новог српског човека“. Због тога је организован низ заједничких активности обвезника, међу којима се свакако истичу спортска надметања и организовање уметничких перформанса. При већим јединицама НСОС-а формиране су дилетантске позоришне трупе, које су понекад биле „појачаване“ професионалним глумцима хонорарно ангажованим.⁶¹ Исти принцип примењиван је и са фолклорном трупом, а негован је националан српски репертоар. У лето 1942. године оформљен је чак и оркестар Националне службе који је снимио грамофонску плочу са модификованом песмом „Војска смене“, која је сматрана химном српске радне организације.⁶² До данас није било

61 Већ у мају 1942. године Прва бањичка група НСОС остварила је велики успех наступивши на сцени Народног позоришта (у згради Мањежа на Врачару), изводећи комад „Београд некад и сад“ у режији Славомира Настасијевића. Друга калемегданска група имала је, након само неколико дана, запажена гостовања у Јагодини и Ђуприји. Представама су претходила предавања на тему „Омладина и обнова“ и „Неколико рефлексција о Стерији и његовом делу“. Гостовања су се наставила широм окупиране Србије, а позоришна секција НСОС остварила је сарадњу са Народним позориштем, од кога је на сопствени захтев добила костиме, шминку и књиге о позоришту (више о томе: Боро Мајданац, *Позориште у окупираној Србији. Позоришна политика у Србији 1941–1944* (Београд: Алтера, 2010), 129–130).

62 Аутор стихова ове песме био је Владимир Велмар Јанковић. У њој се говори о војсци која радом гради „Нову Србију“ и која ће „стићи до победе“. Песма је објављена у листу *Српски народ* 19. јуна 1942. а у целини је прештампана и у: Боро Мајданац, *н. д.*, 597–598.

могуће утврдити колико је тачно српских омладинаца прошло кроз Националну службу: према првобитним евиденцијама то је 184.041 обвезник, али се у извештајима крајем 1943. наводи да је до тада било ангажовано око 18.000 младића из града и 25.000 са села, док за каснији период не постоје годишњи пресеци.⁶³

Закључак

Други светски рат на простору Краљевине Југославије био је катализатор корених друштвених, политичких и идентитетских промена. Готово сви актери овог сложеног оружаног сукоба, који је истовремено био и грађански рат, били су незадовољни политичким и друштвеним уређењем Краљевине и противници „повратка на старо“. Свесни историјског и геополитичког значаја догађаја у којима су учествовали, они су у складу са сопственим идеолошким основама и развијању ратне ситуације у земљи и свету перципирали успоставу новог послератног поретка, како на глобалном тако и на локалном нивоу, и уобличавали своју визију „новог човека“ за „ново време“ или „ново доба“. Управо у таквим околностима, крећући се унутар ограничења наметнутих од окупатора, тзв. „Влада народног спаса“ на челу са Миланом Недићем интензивно је радила на изградњи „новог српског чо-

63 Упореди: ВА, Недићева архива, 71-3-2: Биланс рада националне службе за обнову Србије од дана изласка Уредбе о увођењу до данас; „Две године Националне службе за обнову Србије“, *Српски народ*, 18. децембар 1943. године, 6; Zoran Janjetović, *n. d.*, 204.

века“, тј. „идеалног типа српског младића и девојке“, који је виђен као дугорочно решење српских националних интереса.

„Нови српски човек“ био је, у великој мери, лишен своје индивидуалности и низом теоријских, законских и практичних решења подређен колективном интересу националне заједнице, према мерилима ултраконзервативних твораца просветне политике Недићеве владе и у складу са привредним и реалполитичким интересима окупатора. „Нови српски човек“ био је превасходно замишљен као носилац производње и чувар националног идентитета и традиције, практично оријентисано биће које савесно и одговорно обавља задатке који су му поверени. У складу са тим, он је усмераван ка усконационалним, антиинтернационалистичким и ксенофобним поимањима државе, друштва, културе. Када је реч о „идеалном типу српске девојке“, концепт је био још конзервативнији и настојао да поништи све тековине еманципације, додатно ограничавајући могућности образовања и самосталног избора, свдећи жену на улогу мајке, домаћице и „добре сараднице човеку (супругу, прим. А.С.), без разметања“.

Јонићев концепт интегралног „васпитања у националном духу“, који је подразумевао доследну примену снажне идеолошке индоктринације у образовању, од основне школе до универзитета, имао је за циљ да постави чврсте темеље стварању „новог српског човека“ за бројне нараштаје који су тек долазили. Истовремено, кроз пропаганду, политику упућивања сеоских младића на рад у Немачку, као и увођење радне

обавезе кроз Националну службу за обнову Србије, интензивно се радило на томе да актуелне генерације омладине такође доживе идентитетски и идеолошки преображај и прихвате улогу коју су им наменили колаборационисти и нацистичка Немачка. Тај циљ није остварен због ратног исхода и социјалистичке револуције која је уследила, али се не сме изгубити из вида чињеница да је на његовом остварењу у пракси рађено неколико година и да су кроз процес „васпитања у националном духу“ прошле десетине хиљада српских младића и девојака.

Резиме

Под снажним утицајем проблематичног искуства југословенске међуратне демократије и песимистичких наратива, попут Шпенглерове „Пропаст Запада“, српска међуратна десница уобличила је своје виђење културе као и процеса изградње идентитета и државе, и посебно, васпитавања младих нараштаја, тврдећи да су сви они били запостављени од стране владајућих елита у Краљевини Југославији, или пак, потпуно предати у руке интернационалистичких снага: Јевреја, масона и комуниста. Већ у годинама између два светска рата, поједини истакнути десничари заговарали су радикалан раскид са постојећим политикама. Таква осећања само су се појачала под мучним утиском пораза у Априлском рату, распада југословенске краљевине и окупације Србије која је уследила. Због тога су српски колаборационисти промовисали нову просветну и васпитну политику, коју је Велибор Јонић,

министар просвете 1941–1944. и један од њених главних твораца називао „васпитањем у националном духу“. Поред опсежне реформе школског система, мреже школа, уџбеника и наставних програма, креирана је и једна дугорочнија агенда: стварање „новог српског човека“, тј. „идеалног типа српског младића и девојке“. Она је представљала дугорочну стратегију чији је циљ био да обезбеди опстанак Србије и њено место у тзв. „Новој Европи“ под доминацијом нацистичке Немачке. Ова агенда укључивала је разгранат низ акција и јавних политика, укључујући и снажну пропаганду и идеолошку индоктринацију као део практичне наставе и радне обавезе, као и групне посете младих радника и сељака Немачкој. „Нови српски човек“ замишљен је као национално освешћен појединац посвећен заједници, спреман да у свакој прилици жртвује сопствене амбиције и комодитет како би служио националним интересима. Истовремено, „идеалан тип српске девојке“ требало је да се одрекне свих благодети међуратне еманципације и своју пажњу усмери на брак, домаћинство, рађање и подизање деце. Светоназор „нових“ младића и девојака требало је да буде ултраконзервативан, националистички и ксенофобичан. Насупрот већини политичких пројеката Недићеве владе, „нови српски човек“ доживео је делимичну реализацију, јер су десетине хиљада младих Срба прошле кроз концепт „васпитања у националном духу“ у периоду од 1941. до 1944. године.

Sources and literature

Arhiv Jugoslavije, fond: Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (110)

Državni arhiv Srbije, fond: Ministarstvo prosvete i vera 1941–1944 (G-3)

Vojni arhiv Ministarstva odbrane Republike Srbije, fond: Nedićeva arhiva

Istorijski arhiv Beograda, fond: BdS

Godišnjak Srpske zajednice rada 1942–1943. Beograd, 1944. (Cyrillic)

Jonić, Velibor. *Ministar prosvete govori...* Beograd, 1941. (Cyrillic)

Ljotić, Dimitrije. *Sabrana dela*. Knjiga 11. Novi Sad: Zadruga, 2001. (Cyrillic)

Ljubić, Josif. *Ko je Miljenko Vidović? Nova etika – Jugoslovenski Ideal Sveljudske Civilizacije*. Sarajevo: Štamparski zavod, 1930.

Nedić, Milan. *Reči generala Milana Nedića srpskom narodu i omladini*. Beograd, 1942.

Vidović, Miljenko. *Uzroci duševnog pada Evrope i vizije budućnosti*. Sarajevo, 1929.

Naša borba, 1941–1942. (Cyrillic)

Novo vreme, 1941–1944. (Cyrillic)

Obnova, 1941–1944. (Cyrillic)

Službene novine, 1941–1944. (Cyrillic)

Srpski narod, 1942–1944. (Cyrillic)

Srpski radnik, 1943–1944. (Cyrillic)

Abramović, Vladimir. „Život na gradskoj margini: zdravstveni, socijalni i prehrambeni aspekti življenja u Beogradu 1941–1944“, *Acta historiae medicinae, stotamtologiae, pharmaciae, medicinae veterinariae* Vol.33, No. 1(2014), 162–173.

Gašić, Ranka. *Beograd u hodu ka Evropi: kulturni uticaji Britanije i Nemačke na beogradsku elitu 1918–1941*. Beograd: ISI, 2005.

Hamilton, Alaster. *Fašizam i intelektualci: 1919–1945*. Beograd: Vuk Karadžić, 1978.

- Isić, Momčilo. „Ishrana i higijena na selu u Srbiji između dva svetska rata“. *Viđenja: časopis za ruralni razvoj* br. 3(1995), 258–273. (Cyrillic)
- Isić, Momčilo. „Daleko od idile: privatnost na selu u krugu spornih promena“, u: Milan Ristović (ur), *Privatni život*. Beograd: Klio, 2011. (Cyrillic)
- Janjetović, Zoran. „U skladu sa nastalom potrebom...“. *Prinudni rad u okupiranoj Srbiji 1941–1944*. Beograd: INIS, 2012.
- Kandić, Ljubica. *Istorija Pravnog fakulteta u Beogradu 1941–1944*. Beograd: Pravni fakultet, 2005. (Cyrillic)
- Kilibarda, Danilo. *Prosvetno-kulturna politika u Srbiji za vreme II svet-skog rata*, neobjavljena doktorska disertacija. Beograd: Fakultet političkih nauka, 1984.
- Kerkez, Slobodan. *Obrazovno-kulturne prilike u Nedićevoj Srbiji*. Niš: Centar za balkanske studije, 2009. (Cyrillic)
- Koljanin, Dragica. „Jugoslovenska nacionalna ideologija u narodnim školama (1929–1941)“. Dejan Mikavica (ur), *Izvori o istoriji i kulturi Vojvodine: zbornik radova*. Novi Sad: Filozofski fakultet 2009, 367–378. (Cyrillic)
- Koljanin, Dragica. „U službi 'Novog poretka' – osnovno školstvo i udžbenici istorije u Srbiji (1941–1944)“, *Istraživanja* 21 (2010), 395–410.
- Krišto, Jure. *Hrvatski katolički pokret 1903–1945*. Zagreb: Glas Koncila: HIP, 2004.
- Majdanac, Boro. *Pozorište u okupiranoj Srbiji. Pozorišna politika u Srbiji 1941–1944*. Beograd: Altera, 2010. (Cyrillic)
- Marković, Nikola i Danica Filipović. *Zabranjivanje knjiga u okupiranoj Srbiji 1941–1944*. Beograd: UBSM, 2012. (Cyrillic)
- Marković, Predrag. *Beograd i Evropa 1918–1941. Evropski uticaji na modernizaciju Beograda*. Beograd: Savremena administracija, 1992.
- Matijević, Zlatko (ur). *Hrvatski katolički pokret: zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost 2002.
- Nikolova, Maja. *Zavod za prinudno vaspitanje omladine u Smederevskoj Palanci 1942–1944*. Beograd: Pedagoški muzej, 2010.
- Papić, Mitar. *Stazama prosvjete i kulture*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1966.

- Petranović, Branko. *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992.
- Radić, Radmila. *Narodna verovanja, religija i spiritizam u srpskom društvu 19. i u prvoj polovini 20. veka*. Beograd: INIS, 2009. (Cyrillic)
- Ristović, Milan. „Položaj žene u ideološko-propagandnom rečniku kolaboracionističkog režima u Srbiji u Drugom svetskom ratu“, *Tokovi istorije* 3/2009, 20–32.
- Schlarp, Karl-Heinz. *Wirtschaft und Besatzung in Serbien 1941–1944. Ein Beitrag zur nationalsozialistischen Wirtschaftspolitik in Südosteuropa*. Stuttgart: Steiner-Verlag-Wiesbaden-GmbH, 1986.
- Stojanović, Aleksandar. „Gradacija kolaboracije. Različiti oblici i intenziteti saradnje sa okupatorom u Srbiji 1941–1944“. *Drugi svetski rat 75 godina kasnije*. Tom 1. Beograd: Institut za strategijska istraživanja: INIS: ISI, 2021, 385–405. (Cyrillic)
- Stojanović, Aleksandar. *Ideje, politički projekti i praksa vlade Milana Nedića*. Beograd: INIS, 2015. (Cyrillic)
- Stojanović, Aleksandar. „Naša duhovna orijentacija: nacionalna i kulturna politika Nedićeve vlade i pitanje preobražaja na stranicama kolaboracionističke štampe“. *Kolaboracionistička štampa u Srbiji 1941–1944*. Beograd: Filip Višnjić, 2015. (Cyrillic)
- Stojanović, Aleksandar. „The City and urban culture in Serbian right-wing ideology“. *International conference Architecture & Ideology*. Belgrade: Faculty of Philosophy, 2012, 216–223.
- Stojanović, Dubravka. “Imagining the zadruga. Zadruga as a Political Inspiration to the Left and to the Right in Serbia, 1870-1945”. *Revue des études slaves* XCI-3 | 2020, 333–353.
- Škodrić, Ljubinka. *Ministarstvo prosvete i vera u Srbiji 1941–1944. Sudbina institucije pod okupacijom*. Beograd: Arhiv Srbije, 2009. (Cyrillic)
- Škodrić, Ljubinka. „Uticaj okupacionih vlasti na reviziju nastavnih programa i udžbenika u Srbiji 1941–1944.“. *Vojnoistorijski glasnik* 1/2009, 172–183. (Cyrillic)
- Vuksanović-Macura, Zlata. “Jatagan-mala – nastanak, razvoj i nestanak jednog od najpoznatijih beogradskih sirotinjskih naselja”. *Godišnjak grada Beograda* br. 57(2010), 151–173. (Cyrillic)
- Vuksanović-Macura, Zlata. *Život na ivici: stanovanje sirotinje u Beogradu 1919–1941*. Beograd: Orionart, 2018.

Summary

Aleksandar Stojanović

THE NEW MAN IN THE SERBIAN COLLABORATIONISTS' PERCEPTION DURING WWII

Abstract: Based on unpublished archival (primary) sources, collaborationist press and wartime decrees, this paper deals with Milan Nedić government's educational policies, as well as its "making of a new Serbian man" socio-political project. Attributes of Nedić's government national and educational politics, as like as the concepts for "creation of an ideal type of Serbian young man and girl" have been analyzed in this paper.

Keywords: "New Serbian man", "Education in the national spirit", Nedić's government, political project, Ministry of education

Heavily affected by the troublesome experience of Yugoslav interwar democracy and influenced by pessimistic narratives such as Spengler's "Decline of the West", Serbian interwar political right-wing defined its views on culture, national and identity building, and especially, the education of young generations, claiming that all of the mentioned were either neglected by authorities and national elites during the interwar period, or completely surrendered to the hands of internationalistic forces, such were Jews, freemasons, communists. Already during the interwar period,

some prominent right-wing personalities called for a radical breakup with existing policies. Such sentiment only became stronger after the painful April war defeat and the breakup of Yugoslavian Kingdom, followed by Nazi occupation of Serbia. Serbian collaborationists thus promoted the new educational concept, referred to as “the education in the national spirit” by Velibor Jonić, one of its main creators and Minister of education 1941–1944. Beside the extensive reform of school system, network, schoolbooks and programs, a higher agenda was developed – a creation of “the new Serbian man” or “the ideal type of Serbian young man and girl”. This agenda was a long-time strategy to assure Serbian survival and the place in so called “New Europe” under the Nazi Germany domination. It included a disperse set of actions and policies, including the strong propaganda and ideological indoctrination as a part of practical education and mandatory work service, as like as group visits to Germany of young peasants and workers. “The new Serbian man” was envisaged as a community and nation-aware, always ready and eager to sacrifice any personal ambition or commodity to serve the national interests. Simultaneously, ideal type of “new Serbian girl” had to reject all benefits of the interwar emancipation and focus her attention to her husband, household, giving birth and raising children. Mindset of both “new” boys and girls should be ultraconservative, nationalistic and xenophobic. As a contrast to a number of other political projects developed by Nedić’s government, “the new Serbian man” was a concept put to work, at least partially. Tens of thousands of young Serbs passed through the “education in the national spirit” during the 1941–1944 era.